

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION
NOVEMBER 2013

SEPEDI LELEMETLALELETŠO LA PELE: LEPHEPHE I
SEPEDI FIRST ADDITIONAL LANGUAGE: PAPER I

Nako: Diiri tše 2½

100 Meputso

HLOKOMELA

1. Lephephe le le na le matlakala a 11. Kgonthišiša gore matlakala a feletše.
 2. Araba dipotšišo ka moka ka Sepedi.
 3. Thoma karolo ye nngwe le ye nngwe letlakaleng le lefsa.
 4. Gore o tle o kgone go kgobela meputso, ngwala ka bothakga o be o beakanye dikarabo tša gago gabotse.
-

POTŠIŠO YA 1 TEKATLHALOGANYO**TEMANA YA 1****1.1 Bala ditemana tše di latelago ka šedi gore o tle o kgone go araba dipotšišo:****Nkosi Johnson**

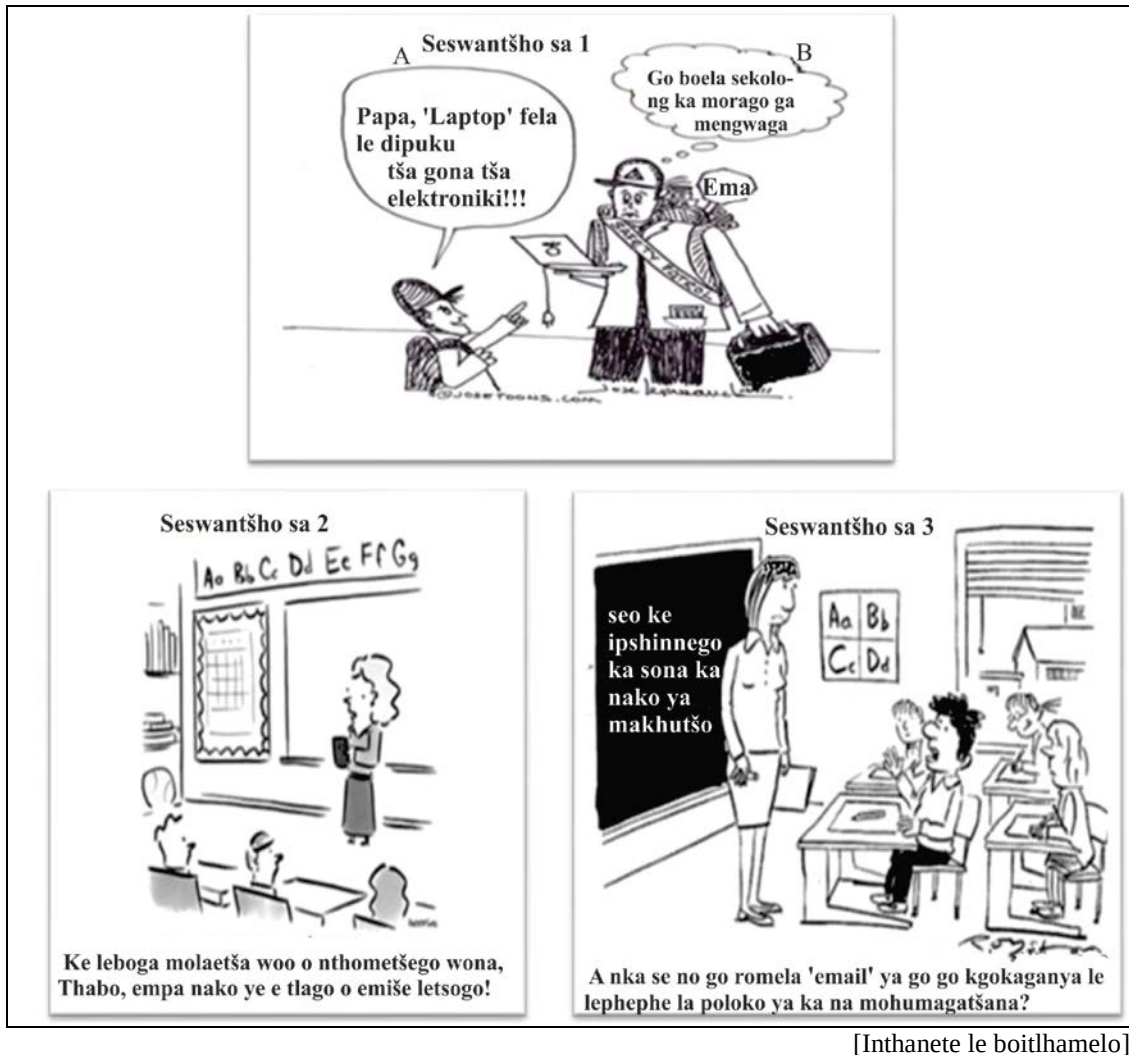
- 1 Batho ba bangwe ba kgona go fihlelela dilo tše dikgolo ka nakwana ye nnyane ya bophelo. Re bone se, ka bophelo bja Nkosi Johnson yoo a hlokošetšego a na le mengwaga ye lesomepedi. Ka nako yeo o bile ngwana wa mathomo wa go phela nako e telelele ka twatši ya *HIV*. Mošemane yo o ile a fiwa tlhompho ke mašabašaba a go tšwa mafaseng a ka ntle ka go ba seboledi se bogale sa go emela batho bao ba phelago ka *HIV/AIDS*.
- 2 Xolani Nkosi o belegwe ka di 4 Dibokwane 1989, lekheišeneng la bohlabela bja Johannesburg. Gail Johnson yoo a bego a šoma mmasepaleng wa Johannesburg, o ile a mo tšea gore a be ngwana wa gagwe semmušo ka ge mmagwe Nontlhantlha Daphne Nkosi a be a sa hlwe a sa kgona go mo hlokomela ka tshwanelo ka lebaka la go gatelelwa ke malwetšana a go amana le *AIDS*.
- 3 Ka ngwaga wa 1997 sekolo sa praemari sa Melville motsesetoropong wa Johannesburg, se ile sa gana go amogela mošemane yo ka lebaka la twatši yeo a nago le yona ya *HIV*. Taba ye e ile ya tsoša lešata le legolo kudu go tšwa go boradipolitiki gomme Nkosi Johnson a feletša a amogetšwe sekolong seo. Nkosi Johnson o be a enwa dihlare gomme a kgona go phela gabotse go swana le batho bohle.
- 4 Ka ngwaga wa 2000 Mosegamanye go ile gwa ba le kopano ya boditšhaba ya *AIDS* kua Durban. Gona moo kopanong yeo Nkosi Johnson o ile a phetha lela la mogologolo le rego serokolo se sennyane se ikoketša ka monkgo. Nkosi Johnson o ile a ba seboledi se bohlokwa sa *HIV/AIDS* moo a bego a ntšha sa mafahleng a gagwe a sa tšhabe selo go gopotša batho gore go sa na le mošomo wo mogolo wo ba swanetšego go o dira wa go lwantšha kgethollo ya batšwasehlabele ba bolwetši bja *HIV/AIDS*. O ile a dira boipiletšo go mmušo gore o tšee sephetho sa go humana dihlare tša go lwantšha leuba le.
- 5 "Ke hloile go ba le *AIDS*, ka ge ke fela ke lwala kudu le gona ke nyamišwa ke go gopola ka bana le masea ao a lwalago ka lebaka la bolwetši bjo. Ke duma gore mmušo o thome go fa baimana bao ba nago le twatši ya *HIV/AIDS* diAZT gore ba se fetetše twatši ye baneng ba bona. Masea a hlokošana ka pela kudu. Ke rata go lemoša batho gore ba be le kwešišo ka ga *AIDS*- ba hlomphe, ebile ba hlokomele *AIDS* – o ka se fetelwe ke *AIDS* ge o ka swara motho ka seatla, go gokara goba go atla motho yo a nago le *AIDS*. Re hlokomeleng le re amogeleng, re batho re swana le lena. Re na le matsogo, re na le maoto. Re kgona go sepela le go bolela, re na le dinyakwa go swana le mang le mang. Se re tšhabeng, re a swana." Ao e bile mantšu a Nkosi Johnson ge a ruma polelo ya gagwe.
- 6 Nkosi Johnson o hlokokofetše ka ngwaga wa 2001 ka kgwedi ya Mosegamanye letšatši la 1. Letšatši la boditšhaba la bana. Setšhaba sa Afrika-Borwa le lefase ka bophara le ile la kwešwa bohloko ke lehu la Johnson. Segopotšo sa gagwe se šaletše godimo ga Nkosi's Haven, legae la bahloki la bomme le bana ba go phela ka *HIV* ka Johannesburg leo le hlomilwego ke Johnson le mmagwe Gail.
- 7 Ka Dibatsela 2005, mohu Johnson o ile a fiwa sefoka sa 'Boditšhaba sa khutšo ya bana' (*International Children's Peace Prize*). Mpho ye nngwe e bile tšhelete. Yona ke \$100 000 ya go tšwa go 'Motheo wa Ditokelo tša bana' yeo e ilego ya fiwa Nkosi's Haven moo segopotšo, lerato le ditebogo tša mogale yo di šaletšego gona.

[E fetolwetšwe go tšwa go Inthanete]

- 1.1.1 Ke ka lebaka la eng Xolani a bitšwa Nkosi Johnson e sego Xolani Nkosi? (2)
- 1.1.2 Go tšwa temaneng ya 2 ke eng seo se dirilego gore Gail a dire kgopelo ya go tšea Xolani? (1)
- 1.1.3 Na o kwana le taba ya mmušo ya go dumelela gore bana ba godišwe ke merafe ye mengwe ya go fapana le bana bao? Thekga karabo ya gago ka mabaka a go kwagala. (2)
- 1.1.4 Molaotheo wa naga o reng mabapi le tiragalo ye e diregilego temaneng ya 3 ya go ganetša Johnson go tsena sekolong seo? (2)
- 1.1.5 Hlaloša gore seema se 'serokolo se sennyane se ikoketša ka monkgo' seo se šomišitšwego mo go temana ya 4 se ama bjang bophelo bja Nkosi Johnson. (2)
- 1.1.6 Hlaloša seka se: 'go ntšha sa mafahleng' go ya le ka mo se šomitšwego mo go temana ya 4. (2)
- 1.1.7 Na o a dumela go re go ya ka temana ya 4 le 5, boipiletšo le kganyogo ya Johnson ya gore mmušo o tšee sephetho sa go abela balwetši ba *AIDS* dihlare e ile ya fetša e phethagaditšwe? Thekga karabo ya gago. (2)
- 1.1.8 Na o ithutile eng go tšwa go polelo ya Johnson? (2)
- 1.1.9 Go ya ka temana ya 6, ke ka lebaka la eng legae leo la bomme le bana ba go phela ka *AIDS* le ile la fiwa leina la Nkosi's Haven? (1)
- 1.1.10 Fetolela polelotebanyi ye e latelago ya Johnson go pelelotharedi:
"Ke hloile go ba le *AIDS*, ka ge ke fela ke lwala kudu." (2)
- 1.1.11 Na ke kgwedi ya bokae mo ngwageng yeo Nkosi Johnson a hlokofetšego ka yona? E ngwale ka mantšu. (1)

TEMANA YA 2

1.2 Lebelela diswantšho tše ka šedi gore o tle o kgone go araba dipotšišo:

- 1.2.1 Efa diswantšho tše tša ka godimo hlogo ya maswanedi. Thekga karabo ya gago ka lebaka la go kwagala. (2)
- 1.2.2 Kgetha leadingwa le tee diswantšhong tša ka godimo gomme o hlaloše gore ke ka lebaka la eng le šomišitšwe. (2)
- 1.2.3 Na mohola wa pudula ya B mo seswantšong sa 1 ke eng? (1)
- 1.2.4 Go ya ka diswantšho tša ka godimo efa mabaka a mabedi ao a hlagišago tšhomišobošaedi ya theknolotši dikolong. (2)
- 1.2.5 Na theknolotši e ka hola bjang barutwana dikolong? Neela mabaka a mabedi fela. (2)
- 1.2.6 Ngwala khutsofatšo ya leina le 'mohumagatšana'. (1)
- 1.2.7 Ngwala lefoko le le latelago ka kganetšo:
- 'Nako ye e tlogo o emiše letsogo.' (1)

[11]

POTŠIŠO YA 2 KAKARETŠO

Bala ditemana tše di latelago ka kwešišo gomme o di akaretše ka methaladi ye šupa ka go ngwala **DINTLHA** fela. Kakaretšo ya gago e be mantšu a 80 go ya go a 90.

"Makhuparela, moratiwa, ke šadile ke ithera ke le noši morago ga phapano ya rena letšatši lela. Se ke se lemogilego ke gore ga ke kgone go go ntšha ka mo pelong ya ka gobane ke fo ikwa ke go rata go feta dilo ka moka mo lefaseng. Bjale ke re a re boelane re ratane gape hle. Ga go phošē dikota go phošā batho. Le nna ke be ke no ba ke kukilwe ke pelo ge ke tla dira sela ke se dirilego le go bolela mantšu a mabe ale ke a boletšego. Ntshwarele hle, motho wa batho. Bjale ke lemogile gore bagologolo ba be ba rereša ge ba re ga e ke e senya e sa agela. Gape ebile ba re balwi ke baratani. Ke be ke kgopela gore nna le wena re eme ka lona leo. Ge ke dutše ke nnoši ke homotše ke ile tuu, ke sekaseka semelo sa gago ke lemogile gore ga o motho yo mobe ka mokgwa woo. Le wena ge o ntše o ithuta nna o tla lemoga gore ga ke motho yo mobe ka mokgwa woo.

Se ke ratago go go kgopela sona ke gore o fokotše go nwa ga gago gannyane. O sa le yo mofsa kudu ga wa swanela go nwa wa go ipolaya. Le gona o lesogana le lebotse kudu la go rutega. Ga go nyakege gore o senye botse bja gago ka madila. Godimo ga tšeo ka moka ke go rata kudu. Ga ke dumele gore nka thaba go go bona o fela ka lebaka la go tšofatšwa ke bjala.

Ke go akela bophelo bjo bobotse bja lethabo. Yo a re bopilego ga a mpolokele wena le wena a go bolokele nna. Šala gabotse.

Wa gago

Wa go sega le go hlonama

Mmadira"

[Taba ga di fele: A. B. Moganedi (letl. 81)]

[10]

POTŠIŠO YA 3 SERETO SEO SE SEGO SA BONWA

Bala sereto se se latelago ka šedi gore o tle o kgone go araba dipotšišo tša go se latela:

A ILE, A ILE MATŠATŠI

Ge mmele, ka moka o lla matlere,	1
Ke fetogile swaopotšišo,	
Tšhemo ya bophelo ke e hlagoletše	3
Dipuleng le maregeng,	
Selemong le komelelong masepelakadinao:	
Ke bunne eng, šego tša ka ke dife?	6
Ga ke sa na maatla, mahlo ga a sa bona,	
Go šetše pelo go se khore;	
Go nna go šetše ema se bohloko mphothokgola,	9
Go šetše inalebe seromo- botšofadi:	
Ya ka ntlokgolo e ntetetše, bokhutšo boanaphelo,	
Le nna ke tla fetoga modingwana ka phaswa!	12
Dimpe le dibotse ke di jele pitšeng ya bophelo	
Bjalo ka mofeti le nna ke ya ka nako.	14

[Direti tše nne: J. R. Maibelo]

- 3.1 Na bothata bja sereti ke bofe? Hlaloša ka botlalo. (2)
- 3.2 Anke o laetše poeletšomodumo ye e tšwelelago mo temathetong ya bobedi, mothalotheong wa pele gomme o laetše gore mohola wa yona ke eng ge o šomišitšwe ka tsela ye. (2)
- 3.3 Na ke sekapolelo sefe seo se tšwelelago mothalotheong wa 8? Hlaloša gore se šupa eng go ya le ka tsela yeo se šomišitšwego mo seretong se. (2)
- 3.4 Na ntlokgolo ye moreti a bolelago ka yona mo seretong sa ka godimo ke eng? (2)
- 3.5 Ngwala mothalotheo woo o nago le kganetšano ya dikgopolo gomme o hlaloše gore moreti o šupa eng ka wona. (2)

[10]

POTŠIŠO YA 4 DIRETO TŠEO DI BONWEGO

4.1 Badišiša sereto se se latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo tša go se latela:

Lelalaphaephe	
Se mo segeng, motho o belegwe ke batho,	1
O belegwe ke batho,	
A hloka mahlatse bjaka nna le wene,	
A diila maru a lerato le tlhokomelo,	
Goba ba mmelege ba hlalane,	4
Ba se sa tšeelana mello,	
Ba mmolaiša phefo ya kgakanego,	
A itira setseketseke,	8
Goba a fetwa ke riba la bophelo.	
O fetogile mohlaki,	
A nyentšha bontši,	
A nkgela meloko bokapodile,	12
Phetšong a ingala,	
A hloka boyo, mošiabatho.	14

[Senakangwedi 5: D. M. Mampuru]

- 4.1.1 Hlaloša gore sereto se ke mohuta ofe wa sereto. Thekga karabo ya gago ka mabaka a go kwagala. (2)
- 4.1.2 Na moreti o reta mang? (1)
- 4.1.3 Hlaloša maikutlo a sereti ka go thekga karabo ya gago ka go tsopola go tšwa mo seretong. (3)
- 4.1.4 Batswadi ba seretwa ba kae? (2)
- 4.1.5 O ka thuša bjang batho bao ba lego maamong a go swana le a seretwa? (2)
- [10]**

4.2 Badišiša sereto se selatelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo tša go se latela:

"Ke go hloketše tsebe, Malome"

O boletše malome, ka go hlokela tsebe!	1
O mphaile, ka fela ke tsetaletše;	
O ntšhupeditše dijo, ka di raga, ka ikgethela tša ka.	3
Wa re o ntshweša lerapo, ka go ntšhetša a dipolai,	
Wa re go tloga, ka le topa ka iketlela lona.	
Ke ile ke a le kokona, meno a ganne,	6
A foforegile, lehono ke palelwa le ke digoba.	
Ke hlokile <i>nkaditšholla</i> , nkabe ke fodile,	
Go padile, bile nka se sa phonokga bosolelwa.	9
Dijo le tselana yela, lehono di ntlabile!	
Ke lokaloka ka gešo, ke a solelwa;	
Ke hlwa ke lebelelane le mma, ka mahlong.	12
Segwana sa meetse ke be ke thwetše, se mphonyokgile!	
Wa maganagobotšwa ke nna lehono.	14

[Senakangwedi 5: D. M. Mampuru]

- 4.2.1 Go ya ka diteng tša sereto se, na moreti ke monna goba ke mosadi? Thekga karabo ya gago ka go tsopola go tšwa mo seretong. (2)
- 4.2.2 Na moreti o bolela le mang? (1)
- 4.2.3 Nke o tsopole mothalotheo wo o laetšago gore moreti ga a sa na le tshepo. (2)
- 4.2.4 Efa lehlalošetšagotee la 'nkaditšholla'. (1)
- 4.2.5 Mothalotheo wa mafelelo o hlagiša seema, nke o se ngwale ka botlalo gomme o be o hlaloše gore se sepelelana bjang le molaetša wa sereto se. (4)

[10]

POTŠIŠO YA 5 THUTAPOLELO LE TŠHOMIŠO YA POLELO

5.1 Lebeledišiša seswantšho se se latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo tša go se latela:

[<www.glasbergen.com>]

- 5.1.1 Leina le 'meetse' ke learogi la legoro lefe? Hlaloša gore ke ka lebaka la eng e le learogi. (2)
- 5.1.2 Tsopola lentšu le le šomišitšwego bjalo ka lentiri mo puduleng ya 1 mo seswantšong. (1)
- 5.1.3 Afrika-Borwa ke mohuta ofe wa leina? Thekga karabo ya gago ka lebaka la go kwagala. (2)
- 5.1.4 Šomiša lentšu le lethaleletšwego mo seswantšhong sa ka godimo mafokong a mabedi a go fapana go laetša:
- Lešalašala
 - Lediri
- (2)
- 5.1.5 Efa lelatodi la lentšu le 'nona' go ya ka moggwa wo le šomišitšwego ka mo godimo. (1)
- 5.1.6 Šomiša lentšu le le kotofaditšwego mo puduleng ya 2 lefokong go tšweletša lešupi la kgato ya boraro. (2)

[10]

5.2 Bala methaladi ya ka tlase gomme o arabe dipotšišo tša go e latela.

Mme o be a thabile kudu ge baeng ba fihla. Basetsana ba pakile dikuku tše dibose. A re nape re ba fe tee, re letše mmimo go be bose.

5.2.1 Laetša 'sediri' le 'sedirwa' lefokong leo le thaletšwego. (2)

5.2.2 Ngwala lefoko leo le thaletšwego ka polelopegelo. Thoma lefoko la gago ka dikuku.

Dikuku (2)

5.2.3 Kopanya mafoko a a latelago ka go šomiša lekopanyi la maleba:

- Basetsana ba pakile dikuku tše dibose.
- Basetsana ba file baeng dikuku.

(2)
[6]

5.3 Bala mafoko a a latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo tša go a latela:

Bašemane ba bakoto ba rata bogobe bjo bo tiilego. Gomme ge letšatši le thapama ba re patlaa! ka fase ga mohlare.

5.3.1 Hlaola lehlaodi leo le hlaolago leina ka mo mafokong a ka godimo, o be o laetše gore le hlaola leina leo bjang. (2)

5.3.2 Lentšu le 'patlaa!' le šomišitšwe bjang temaneng? Ngwala gore le hlolegile bjang. (2)

5.3.3 Ngwala nyenyefatšo ya leina le 'mohlare'. (1)
[5]

5.4 Bala mafoko a a latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo tša go a latela:

Morutišigadi o ile go tsena ka phapošing, a tula tafola ka seatla a re: "Homolang!" ya ba gona barutwana ba tomola mahlo ka go lemoga gore ba tladiše mašata. Ke gona moo yo mongwe wa barutwana a ilego a ema a re: "re swareleng hle morutišigadi, re ka se sa dira phošo ye gape".

5.4.1 Hlaloša meholo ya meselana yeo e kotofaditšwego go ya le ka mokgwa wo e šomišitšego ka gona mafokong a ka godimo. (3)

5.4.2 Hlaola diphošo tše di kgotlelago polelo mo mafokong a ka tlase, gomme o be o di lokiše.

Mosadi yo mobotse wa leleke o te rata kudu mara o tšhaba go šoma. Sa gagwe ke go no dula a tlotša manala ka pente. Gape basadi ba bangwe ga ba na maiswaro.

(3)

5.4.3 Efa ditlhalošo tše fapanego go ya le ka tirišo ya fegelwana mafokong a a latelago go laetša kwešišo ya wona:

- (a) Morutiši Molepo, o rata bana ba go ithuta.
- (b) Morutiši, Molepo o rata bana ba go ithuta.
- (c) Morutiši Molepo o rata bana, ba go ithuta.

(3)
[9]

Palomoka: 100